

Др Новак РАЖНАТОВИЋ*

ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА МИТРОПОЛИЈА И НАСТАНАК ДРЖАВЕ ЦРНЕ ГОРЕ

*Христѿос нас је ослободио за слободу. Сѿиојѿше,
дакле, чврстѿо и не ѿѿицињавајѿше се ѿѿеѿ роѿ-
ском јарму.¹*

Српске земље у раном средњем вијеку, након неколико покушаја да се отму између Византије и Бугара, коначно су крајем XII и почетком XIII вијека стекле пуну државну независност у уједињеној држави великог жупана Стефана Немање. Налазећи се на размеђи источног и западног хришћанства, наметао се избор од судбинског значаја - како ријешити црквено-државни положај између Цариграда и Рима. Немањин син Свети Сава постигао је аутокефалност српске цркве, што је прије свега значило и државну и црквену еманципацију како од Рима тако од Цариграда. У вјерско-политичком погледу Српска држава остала је на Истоку, у источноправославној црквеној сфери, а гледано из Цариграда она је била на Западу, у непосредном сусједству са Римском црквом. Благодаревши Светом Сави, Срби су се учврстили у православној вјери а да нијесу постали Византинци, а на граници са римокатолицима сачували су се од њихових крутих црквено-догматских схватања. Путем којим је указала непоновљива личност Светог Саве, утврдио се српски народ у својој духовној и културно-етничкој самобитности, а да не буде изолован ни у црквеном ни у државном погледу.

Темељно реформишући и организујући Српску православну цркву, од осам епископија које је основао Свети Сава (1219, 1220), њих четири, Будимљанска, Хумска, Зетска и Дабарска захватале су веће или мање територије данашње Црне Горе. Будимљанска епископија у Рашкој, као и од мора удаљенији крајеви зетске и хумске епископије, јед-

* Аутор је научни савјетник у пензији, Подгорица.

¹ Св. апостола Павла посланица Галатима (5,1).

нако су на перспективи и у садржају историје Црне Горе - као што је и приморски појас Зете. Међутим, Зета, а особито њено приморје, јесте онај простор гдје се интензивно сучељавало српско православље са римским католичанством. Постојаност православља на тој "вратници Србије" вазда је била мјера културно етничке и политичко етничке постојаности српскога народа на томе простору и уопште. Зетску епископију Св. Сава је смјестио на острву Превлаци у Боки Которској, на мјесту некадашње бенедиктинске опатије Св. Михаила. Из овога положаја Српска црква односно њена Зетска епископија могла је да се учвршћује и снажи православље према сусједним католичким дијецезама. Ако су владари Немањићи на одређени начин подржали и фаворизовали православље, нема говора ни о каквим притисцима или насилном потискивању католичанства за прве четири генерације краљева Њемањића. Тек за владавине цара Душана православље је (средина XIV вијека) законом проглашено за државну вјеру, али је ипак строго поштована аутономија римокатоличких поданика. Међутим, Њемањићи су, из разлога државне кохезије, снажно подржавали Барску арцибискупију у њеном вјековном одбијању да се потчини јурисдикцији Дубровачке надбискупије. О томе је рјечит примјер када је Барска надбискупија 1247. године одбила да прими изасланике Дубровачке надбискупије, а грађани Бара, католици, отјерали их повицима: "Што је папа, наш господин краљ Урош је нама папа". Претпостављајући, дакле, свога краља римскоме папи, католичка црква се овдје јасно потврђује као позитиван фактор државне политике Њемањића. На сваки начин, тамо гдје је било чвршће укоријењено, као у барској и которској дајецези, католичанство се непоколебано одржало.

У Зети је заиста било вјерских притисака и прогона, али су они дошли управо од католичке стране. Послије распада Душанова царства, а напореда са навалом Турака на наше земље, у зетском приморју је наступила тешка прозелитска акција Римске цркве. Наиме, Млетачка Република, за коју је осигурање поморског пута Јадраном било питање самог опстанка, водила је почетком XV вијека тешке ратове са Турцима око Скадра. Млечани су загосподарили Котором (1420) и зетским приморјем до Бојане. Под окриљем млетачке власти улиједила је прозелитска акција католичке цркве у нашем приморју. Католичка акција готово је истисла православље у хумском приморју. У зетском приморју, пак, Римска црква имала је дјелимичан успјех. Подржавана и подстицана од нове млетачке власти, католичка црква је овладала сједиштем Зетске митрополије у Боки, а затим ће, иако теже, овладати и сједиштем исте Митрополије у Пречистој Крајинској. Након потискивања зетске православне митрополије из Боке, Млечани су једнога дана у манастиру на Превлаци отровали свих 72 монаха. Тешки прозелитски притисак наставила је католичка црква у зетском приморју и касније. Познати су протести Стефана Црнојевића и празна обећања млетачкога Сената да неће предузимати ништа против српских православних свештеника од Котора до Љеша. Нијесу помагали ни протести сељака Крајине млетачкоме Сенату, да се не приморавају да плаћају дажбине латинскоме би-

скупу, јер они имају "српске епископе и свештенике као што су их увијек имали". Уз директну подршку млетачке власти, католичка црква је потисла православе из једног дијела зетског приморја. Ипак, узето у цјелини, Српска православна црква у зетском приморју постојано се одржала.

Прогнана од Млечана са Превлаке, па из Пречисте, катедра Зетске митрополије смјестила се у манастиру Св. Николе у Врањини. Одавде, под притиском Турака, селила се у манастир Ком, па на Обод и коначно 1485. године у манастир Св. Госпође који је подигао Иван Црнојевић на Цетињу, гдје је као Црногорско-приморска митрополија трајно остала. У ситуацији без изгледа, очи пада под Турке (1496), Иванов син Ђурађ Црнојевић основао је 1493. године прву српску штампарију на Ободу. Смисао и циљ тога историјског дјела могао је бити само у томе - да се српском, црквеном књигом народ брани од наступајуће исламизације, али не мање и од непрекидних прозелитских покушаја и притисака Римске цркве из сусједног млетачког приморја.

*

Најезда Турака била је заторна за српски народ. Од битака на Марици 1371. и на Косову 1389, Срби су се непрекидно рвали са Турцима све до пада Будима 1541. године. Други су се лако покоровали, зато нико као Срби није трпио турске прогоне, покоље, депортовања у далеке крајеве Османског Царства гдје им се губио траг, рушење богомоља, паљења и пустошења имовине. Осипајући се под ударима освајача многи Срби прихватили су ислам ради спашавања имовине, али и усљед потребе да се уклоне у пуноправне, како би осјетили и испољили своју врвједност и значај.

Од средине XV вијека, у страшној пометњи коју је изазвао пад Цариграда (1453), Српске деспотовине (1459) и Босне (1463), српски народ, који је истрајавао у светосавској православној вјери, расипао се у егзодус на све стране. На једној од тих страна, групе сточара, слободних сељака и ситног племства бјеже из покорених крајева Рашке, Косова, Босне и доње Зете у нешто безбједније планинске предјеле Црне Горе (горња Зета), Брда и горњу Херцеговину. Цвијићева етнографска и антропогеографска школа утврдила је да преко 95% становништва Црне Горе, Брда и Херцеговине чине насељеници односно њихови потомци углавном од почетка XV вијека. У овој брдско-планинској области, збјег народа српског уобличава се у мање заједнице кнежине односно племена, зближава се и повезује сродством и сусједством да лакше поднесе превласт освајача, те да би се отимао од његове власти.

Послије пада Црне Горе под власт Турака (1496), Цетињска митрополија и даље је вршила црквену јурисдикцију над својим старим подручјем које је у Приморју припало Млечанима а у Доњој Зети и око Скадра Турцима. Како је падом српских земаља под турску власт Српска православна црква изгубила аутокефалност, то је и њена Црногорско-приморска епархија дошла под јурисдикцију Охридске архиепископије. Обновом Пећке патријаршије 1557. године васпостављена је аутокефалност Српске цркве на готово цјелокупном етничком простору српског

народа. У оквиру јединствене Српске цркве, Црногорско-приморска митрополија нашла се у позицији да у даљој историји једног дијела српског народа одигра изузетну улогу.

По губитку самосталности Црна Гора је припојена Скадарском санџаку. Доласком Скендер-бега Црнојевића за црногорског санџак-бега (1513-1528) Црна Гора је издвојена у посебан санџакат. Будући кршевита и сиромашна земља, није се у њој могао увести турски спахијско-тимарски систем. Стога је тадашња Црна Гора (Карадаг), од млетачких посједа у Приморју до граница на Зети и Морачи, добила посебни, филурицијски статус. Као слободни сељаци филуриције, Црногорци су годишње на домаћинство плаћали одређени износ, од којег је већи дио ишао султану а мањи санџак-бегу. Филурицијска самоуправа у унутрашњем развоју погодовала је уобличавању и јачању племенске друштвене структуре, а то је имало за посљедицу слабљење непосредне турске власти.

Ваља рећи да је у XVI вијеку Црну Гору заплъуснуо талас исламизације, а то је значило опасност за њен аутономни положај. Исламизацију је сlijедио најприје главарски дио по угледу на грану Црнојевића која је већ крајем XV вијека прешла на ислам. Доста опасан ефекат исламизације било је турско посиједање Ријечнога Града 40-тих година XVI вијека. Поред Подгорице и Жабљака, Ријека Црнојевића је постала упориште Турака пријетећи да утврде непосредну власт у Црној Гори. Ова околност утицала је да Црна Гора још у већој мјери буде упућена на Котор и његово тржиште, односно да од те стране јача млетачки утицај.

Природна брана пунијој исламизацији Црне Горе била је Српска православна црква, односно њена Црногорско-приморска митрополија. Цетињска митрополија нашла се у повољној позицији да остварује улогу духовног, а све више и политичког центра свога народа. Под врховишћом Турака, даровна повеља Ивана Црнојевића Цетињском манастиру остала је на снази, па је овај манастир сачувао а временом и повећао своја имања. За та имања плаћали су цетињски митрополити релативно мале суме, а тај порез ишао је у санџак-бегов хас.

Цетињску митрополију мимоишла је и она "продаја црква и манастира" која је задесила Српску цркву у осталим областима. Наиме, од краја XVI вијека турска власт је извршила тешки финансијски притисак на Српску православну цркву, намећући јој високе тапијске дажбине, што је била последица њеног политичког заокрета према хришћанском западу. Многи мањи манастири продати су у бесцјење, неки су рушени и од њихова камена прављени безистани и џамије, а многа манастирска братија се разбјегала. Цетињски манастир био је поштеђен. Међутим, друга црквена имања у Црној Гори била су изложена насртају сусједних муслимана. Црногорски митрополит Пахомије 1568. године ишао је у Цариград, да моли султана како би за цркву спасио риболовишта Комског манастира, која су били отели аге из Жабљака. Монаси Комског и Врањинског манастира жалили су се султану 1570. године на то што сусједни спахије бесправно траже десетину са њихових манастирских имања. Цетињска митрополија, међутим, преузимала је имања других манастира, нарочито Ријечног и Комског, отплаћујући њихове дугове и отку-

пљујући их од муслимана у чији су посјед били пали. И на друге начине економски је јачао Цетињски манастир - куповинама, поклонима, завјештањима и сл. Цетињски манастир долазио је до својине на зиратно земљиште, шуме, испаше, винограде, млинове, куће итд.

Уз релативно повољан економски положај Цетињске митрополије, као и њен особени друштвени и политички статус као натплеменске установе, и сама земља Црна Гора нашла се у једном повољном геополитичком положају да постане језгро будућег државног окупљања једног дијела српског народа. Налазећи се, наиме, на западном рубу Турског царства, а у залеђини крајњег јужног млетачког посједа на Јадрану - Црна Гора је на одређен начин била предмет интересовања и бриге обје стране: Турцима је свакако одговарао мир и послушност Црногораца, особито у вријеме њихових ратова са Млечанима око превласти на Јадрану и источном Медитерану, а Млечанима је одговарао аутономни статус Црне Горе као какав-такав тампон од директног турског притиска на њихов приморски појас од Боке Которске до Чања, па ће у ратовима против Турака увијек настојати да Црногорце придобију за савезнике.

У таквој геополитичкој позицији, већ по своме духовном позвању и друштвеној улози, по државној традицији Немањића и Црнојевића која је живјела у народу а чувала је и снажила црква - Црногорско-приморска митрополија била је историјски предодређена и позвана да предводи свој народ. А тај народ, окупљен и духовно кријепљен од своје светосавске цркве, утврдио је своју историјску вертикалу у виду епископског предања о својој слободној и срећеној држави Немањића, паломе царству на Косову, обилићевској мисли о освети Косова, што ће их кроз ослободилачку борбу генерацијама водити и надахњивати.

Турска власт, наравно, невољно је прихватана и трпљена, али народ је вазда тежио да се тој власти отме. У свим млетачко-турским ратовима током XVI и XVII вијека племена Црне Горе, Брда и Горње Херцеговине више или мање активно су се ангажовала на страни Млечана. Ипак ваља примјетити да су се у тим ратовима против Турака активније ангажовала брдска него црногорска племена. Поменути специфични геополитички положај племена нахијске Црне Горе, њихов нешто повољнији аутономни статус, као и директно духовно и политико вођство цетињских владика, биле су околности и разлози за извјесну колебљивост, већу обазривост и уздржаност ових племена све до под крај XVII вијека.

Снажнији притисак турског феудализма крајем XVI вијека, обилежен чифтлучењем и исламизацијом, изазвао је шири отпор народа, па и у Црној Гори. У вријеме аустро-турског или Сисачког рата (1593-1606) у нашим земљама, Банату, Херцеговини и другдје, избијали су устанци. Живу политичку акцију развио је пећки патријарх Јован међу брдским и црногорским племенима, а у вези са једном широко спреманом акцијом у Италији против Турског царства у Европи. Такође је српска православна хијерархија преговарала са римским папом о заједничкој борби против Турака, изражавајући чак и спремност на неку врсту уније са Рим-

католичком црквом. Углавном, у Сисачком рату заустављена је турска експанзија, али је последица била да је Српска црква умногоме изгубила дотадашње повјерење Турака.

Баш у то доба догодио се испад скадарског санџак-бега Али Мембеговића на Црну Гору, чији је покушај да силом наметне харач завршио његовим тешким поразом у Љешкопљу (1603). Био је то први снажнији насртај локалне турске власти на аутономни положај Црне Горе.

Након Сисачког или Дугог рата, централна турска власт пошла је путем одређеног компромиса са отпором народа, посебно у неким граничним крајевима Царевине. Султан је давао нове повластице, у намјери да очува султанске односно државне приходе у удаљеним провинцијама. Почетком XVII вијека султан је именовао љуботињског кнеза Вуја Рајичева за спахију Црне Горе, повјеравајући му купљење султанских прихода плаћаних у одређеном износу годишње за цијелу земљу. Уз одређене повластице саме спахије, султановим бератом и формално је регулисан аутономни статус Црне Горе. Овај статус углавном се састојао у сљедећем: да царски харачари не смију ступати на тле Црне Горе да "броје куће", нити царски чиновници смију доћи у Црну Гору - уколико нијесу упућени од самога султана; војну службу Црногорци имају вршити само у одбрани своје земље - уколико од самог султана не би успјели другачије наређење.

У улози спахије изражавала се врховна власт Турака над Црном Гором. У унутрашњој самоуправи на "Јединокупном сабору" главари са владиком и спахијом на челу доносили су одлуке од значаја за цијелу земљу. Те одлуке одобравао је "сабор" или Збор народа Црне Горе. Збор је заправо изражавао локализам племенске структуре друштва, а на њему би учествовало и до 2000 људи. Установа Збора изразито и све јаче је одликовала "земљу Црну Гору".

Изнад локалних племенских структура издизала се Цетињска митрополија, која је својом организацијом, духовним и политичким дјеловањем обухватала читаву земљу и у пуном смислу остваривала улогу чувара цјелине Црне Горе. Само се у првој половини XVII вијека, у вријеме углавном непомућеног мира са Турцима, спахија Црне Горе нешто више истицао.

На почетку дугог Кандијског рата између Венеције и Турске (1645-1669) заоштрили су се односи између Црногораца и скадарског санџак-бега. Црногорски збор на челу са владиком Висарионом и спахијом Мартином Вујовим одлучио је 1647. да призна млетачку власт. Дошло је и до потписивања млетачко-црногорског уговора (1649) о војној сарадњи и увођењу гувернадурства као установе која ће поглавито водити односе Црне Горе са Републиком. Уговор се, међутим, није остварио, због недовољног војног ангажовања Млечана.

У току Морејског рата (1685-1699) покрет Црногораца за ослобођење од турске власти узео је шире размјере. На своме збору са митрополитом Висарионом Бориловићем на челу Црногорци су 1685. године одлучили да збаце турску и признају млетачку власт. Млечани су прихватили одлуку, поставили гувернадура, али су тек симболично послали

један мањи одред војске на Цетиње. Турци су били ангажовани на другим странама (Аустрија итд.), па се млетачки одред плаћеника махом састављен од људи нашег поднебља доста дуго задржао по Цетињу. Али када је 1692. војска скадарског паше прегазила Црну Гору, Млечани су у одступању успјели само да сруше Цетињски манастир. Политика искључивог ослонаца на Венецију, била је тешко искуство митрополита Висариона и Црногораца.

*

Морејски рат донио је велике промјене у животу Црне Горе. Турска је била уздрмана али релативно још јака, док је слабост Млетачке Републике била много дубља и очигледнија. Турска централна власт слабила је, а њен феудални поредак све више је клизио ка феудалној анархији. Продубио се јаз између хришћанске раје и муслимана као припадника турске владајуће класе и оданих сљедбеника њене државне идеје; вјерска супротност сасвим се подударала са класном односно државнополитичком.

Од краја XVII вијека ослободилачка борба црногорских племена наметала се као питање живота. У већ доста поремећеним односима са Млечанима, и у све дубљем непријатељству са сусједним Турцима, а у крајњој економској нужди, Црногорци су били принуђени да се одају четовању, и да отимачином долазе до средстава за живот. Будући у најтежем положају, најупорнија су била катунска племена, усмјеравајући четовања поглавито на сусједну територију према Никшићу и Грахову. Узимало је маха и четовање Ријечана према обалама Скадарског језера, Црмничана ка Суторману и Созини, Љешањана према Ситници и Морачи. Покрећу се и брдска племена, четујући према Спужу, Колашину и Никшићу. Али иста економска нужда која је племена подстицала да "четују на крајину", против Турака, стимулисала је и локалну подвојеност и међуплеменске сукобе. Релативна самосталност локалних заједница била је озбиљна препрека стварању чвршћих органа јавне власти у земљи и кочила је развој саме ослободилачке борбе.

Цетињска митрополија била је главни политички чинилац способан да покреће и усмјерава ослободилачку борбу против Турака. Али у оријентацији на ослобођење било је и спољних препрека. Након преласка патријарха Арсенија III Чарнојевића са масом народа у Угарску 1690., за патријарха у Пећи Турци су намјестили Грка Калиника. По налогу Турака Калиник је покушавао да за митрополита на Цетињу доведе свога, односно протурског човјека. На другој страни, которски бискуп Марин Драго покушао је да за црногорског митрополита намјести једног католичког свештеника. Одлучно се народ Црне Горе одупро тим покушајима, и на Општем црногорском збору 1697. године изабрао за владику Данила Шћепчевића названог Петровић-Његош.

Пошто српски народ није признавао Грка за патријарха у Пећи, Данило је за владику посвећен тек 1700. године у Печују у Угарској. Овдје је патријарх Арсеније III, иначе родом Црногорац, издао владици Данилу синђелију у којој се знатно шире назначује јурисдикција Цетињске митрополије. У документу се наводе крајеви и мјеста: Црна Гора, Па-

штровићи, Луштица, Бар, Скадар, Улцињ, Подгорица, Жабљак, Зета, Кучи, Братоножићи, Васојевићи, Бјелопавлићи и Пипери. Међутим, развојем ослободилачке борбе Црногораца и Брђана под вођством цетињских митрополита - њихова духовна власт досезаће по правилу до граница њихове политичке интеграције; јер у условима све оштријег непријатељства, Турци ће све мање толерисати духовну компетенцију цетињских владика на територији под својом непосредном влашћу; исто тако ће и католичке државе које владају Боком и приморјем ово подручје отргнути из јурисдикције Цетињске митрополије.

Далековидост и енергија младог владике Данила најбоље се показала у његовој иницијативи за сузбијање ислама "истрагу потурчењака". У вријеме појачане борбе против Турака, муслиманима у Црној Гори објективно више није било мјеста. До тада, у братствима и племенима муслимани су били исправни и солидарни братственици и племенници. Није им било тешко да са својим братственицима и племеницима друге вјере иду у плијен на млетачку и дубровачку територију. Али, када се четовање све више усмјеравало на сусједну турску територију, није им се ишло у отимачину од својих истовјерника муслимана. Муслимани, природно, нијесу прихватили натплеменску власт православног владике, а тиме ни његову бескомпромисну антитурску оријентацију, какав се од почетка показао владика Данило.

Његош је у пјесничкој транспозицији у "Горском вијенцу" истину о "истрази потурчењака" временски концентрисао у један дан, али по свему судећи, историјски, та је "истрага" била процес дужег трајања. Муслимани су се у нахијама Црне Горе на почетку XVIII вијека нашли под тешким притиском, натјеривани су да се покрсте или иселе, а по правилу нијесу убијани. Запис владике Данила како је, након дугог убјеђивања, приволио четири брата Мартиновића, Вука Бориловића и три своја момка да на Божић 1707. године ударе на Турке на Цетињу и у Ђеклићима означава тек почетак одлучне оријентације и акције на "истрази потурчењака". Свакако, муслимани су најприје истјерани из Катунске нахије и Цетиња. Узгред можда ваља примјетити да у неким катунским племенима, као у Озринићима и Цуцама, потурчењака и није било. У осталим нахијама Црне Горе, Црмничкој, Ријечкој и Љешанској процес "истраге" трајао је неколико деценија, а у Доњим Васојевићима то се обавило касније од 30-их до 50-их година XIX вијека. "Истрага потурчењака" у Црној Гори јесте дјело једне натплеменске политике, у чему је Цетињска митрополија била руководећи фактор.

У брдским племенима (осим у Доњим Васојевићима) потурчењака готово и није било. Догађало се, додуше, да појединац из којег брдског племена одбјегне у Турке и превјери; тај је једноставно отпао од свога племена и братства. Колико је значајно што у Брдима није било потурчењака толико, је за перспективу ослободилачке борбе вриједно то што су потурчењаци из Црне Горе истјерани.

Развитком ослободилачке борбе, спољашњи фактор у животу Црне Горе имаће све већи значај. До почетка XVIII вијека спољнополитичко интересовање Црне Горе и о њој кретало се само на релацији Ца-

риград-Венеција, а у ствари између Скадра и Котора. Владика Данило је установио везе Црне Горе са Русијом - од највећег значаја због материјалне помоћи и моралне и политичке подршке словенске православне Русије Црној Гори. Ослонац на Русију пружаће Црној Гори током XVIII вијека добру алтернативу за балансирање односа са Млетачком Републиком, а на одређени начин и с Турском. Адекватно ће Црној Гори значити савезништво са Русијом и током XIX вијека, када сусједно приморје буде у власти Аустрије, односно Аустро-Угарске. Додуше, прве кораке у трајном савезништву са Русијом, односно активно ангажовање у борби против Турске 1711. године (на позив цара Петра Великог), Црна Гора је, препуштена сама себи, грдно платила походима турских војски 1712. и 1714. године.

У унутрашњем животу Црне Горе "Јединокупни сабор" имао је велики значај и у вријеме владике Данила. Тај Сабор има свој континуитет још од старих српских средњовјековних сабора. На Збору (или Збору) рјешавана су питања од општег интереса за сву земљу. Међутим, активнија ослободилачка борба током XVIII вијека условила је да се функције Збора и митрополита преплићу, па се установила пракса да су цетињски митрополити водеће личности Збора. На Збору митрополит и главари воде главну ријеч, па се Збор до краја XVIII вијека стварно трансформише у скупштину главара на којој главну ријеч има митрополит.

За савлађивање племенске распарчаности Црној Гори су биле неопходне такве натплеменске установе које не би зависиле од племенско-нахијског "усаглашавања" на Збору. Као настојање у томе правцу било је формирање суда 1713. године, у науци познатог као Суд владике Данила. Састављен од 12 чланова, овај суд је рјешавао спорове настале из крвне освете, мирио завађена племена и братства и слично. Ово тијело, међутим, није се афирмисало као чврст натплеменски орган власти; племенски партикуларизам тешко се савлађивао.

Владика Данило, поучен личним искуством да је опасно оставити упражњену владичанску столицу, одредио је за насљедника свога синовца архимандрита Саву, којег је пећки патријарх Мојсије приликом посјете Црној Гори завладичио 1719. године. Насљедно владичанство у крепкој породици Петровић-Његоша убрзаће процес окупљања црногорских племена око Цетињске митрополије. Истина, владика Сава (1735-1781) показао се недовољно енергичан у политици, подавао се млетачком утицају, био колебљив према Турцима, али се јако старао о интересима вјере и цркве. Његов помоћник владика Василије (1750-1766), преузимајући фактички јавне функције, енергично се zaloжио да Црну Гору одвоји од млетачког утицаја, да је у спољној политици чврсто оријентише на Русију, а све у циљу да избори пуну политичку независност од Турске. У духу такве оријентације владика Василије је 1751. године, по угледу на владика Данила, установио Црногорски суд од 12 најистакнутијих главара (сердара, војвода и кнезова). Али ни тај суд није био дугог вијека. Ипак је формирање тих општецрногорских судова, на иницијативу цетињских владика, доприносило афирмацији идеје и схватања о потреби увођења неког вишег реда у црногорском племенском друштву.

Управљање самозванца Шћепана Малог (1767-1774) свједочи на свој начин о могућности установљења органа јавне власти у Црној Гори. Шћепан се афирмисао уз пуну подршку присталица преминулог владике Василија, што значи оних снага које су се залагале за стварање државе. Шћепан Мали је поново формирао суд коме је био на челу. Успио је да ликвидира крвну освету и да готово потпуно искоријени крађу. Стално је уза себе држао 15 наоружаних људи за извршење његових судских одлука. Драстичним мјерама завео је ред у земљи. Мада се војнички није прославио, Шћепан Мали је отворено наставио антитурску ослободилачку политику, као и наглашено резервисан и независан став према Венецији. То је платио насилном смрћу 1774. године. Послије Шћепана Малог наступила је још тежа племенска анархија.

Године 1766. султан је укинуо Пећку патријаршију, и Српска црква дошла је под јурисдикцију фанариотске Цариградске патријаршије. Црногорска митрополија Српске цркве остала је изван домашаја како султанове власти тако и ингеренције те патријаршије. Од онда, па и нешто раније, црногорски митрополит носиће титулу "егзарх трона пећког". Убрзо су цариградски патријарси у српским епархијама умјесто Срба за епископе постављали Грке. У таквој прилици, историјска мисао аутокефалне Српске цркве могла се исказати најприје преко Црногорско-приморске митрополије као једине која се тада активно супротстављала Цариграду. Тако је владика Сава 1776. године писао московском митрополиту Платону, у име своје и свих архијереја "словено-српских", да се преко царице Катарине II заузме на Порти, да се Цариградска патријаршија не би бесправно мијешала у ствари цркве "коју је основао свети Сава српски"; да Грци немају право да се мијешају у "српски национ" итд. Интервенција владике Саве преко митрополита Платона имала је одређеног резона и с обзиром на то што је Русија миром са Турском у Кучук-Кајнарцију 1774. исходовала себи право заштите православних хришћана у Европској Турској. Но, протест владике Саве неће имати практичног дјејства: под штитом султана фанариотски патријарси ће и даље намјештати своје владике у епархијама насилно укинуте Пећке патријаршије. А протест владике Саве значи, и свједочи, да на Цетињу једнако опстаје дух и биће Српске светосавске цркве, да у животу и бићу ове епархије једнако истрајава аутокефалност Српске цркве.

Владика Сава, дакле, преживио је и владика Василија и Шћепана Малог. Не марећи пуно за посао политички, Сава је омогућио да гувернадур Јован Радоњић преузме политичке послове у Црној Гори. Установа гувернадурства настала је из потребе коју су диктирали вазда интензивни односи Црне Горе са државама које су владале Котором и сусједним Приморјем. Још је то била оронула Млетачка Република, али на смјену већ је ступала снажна Аустрија. У иначе добром настојању да сузбије унутршањи племенски партикуларизам и организује државну власт, гувернадур Радоњић није тражио ослонац у Црногорском збору, односно главарској скупштини, већ је са неколико главара у своме племену Његуши све полагао на помоћ и потпору наступајуће Аустрије. Главно и основно у концепту гувернадурске политичке струје било је ве-

зивање Црне Горе за западну силу која влада сусједним Приморјем. У оријентацији митрополита Петровића-Његоша, пак, постулирала је независност и пуна слобода Црне Горе, допуштајући одређено морално покровитељство, помоћ и заштиту православне Русије.

Извјесна премоћ гувернадурске струје трајала је само од смрти Шћепана Малог до устоличења Петра I (1782). Гувернадурска оријентација добро се огледала из "погодби" које је црногорско посланство у Бечу 1779. године поднијело царици Марији Терезији. Посланство су чинили гувернадур Јован Радоњић, сердар Иван Петровић и архимандрит Петар Петровић. Хтјели су, под извјесним условима очувања самосталности, исходovati одређено покровитељство Аустрије над Црном Гором. Нас, овдје, интересује оно што се у тим "погодбама" тражи за Црногорску митрополију, а то је:

"Желимо да митрополит црногорски зависи од пећког патријархија у Србији. Када садашњи митрополит умре, пристајемо засад да његов наслједник буде рукоположен у Сремским Карловцима, али да увијек буде изабран по староме обичају, тј. да га бирају гувернадур, потчињени главари и цио народ црногорски; али само дотле док Турци владају Србијом, те не можемо да га пошаљемо у Пећ".

Према томе, био покровитељ Црне Горе католичка Аустрија или православна Русија, Црна Гора је у бићу своје митрополије неприкосновено чувала православну светосавску вјеру и црквену припадност Пећкој патријаршији.

Митрополит Петар I Петровић-Његош фактички је као архимандрит преузео кормило Црне Горе 1782. године, а хиротонисао га је у Сремским Карловцима митрополит Мојсије Путник октобра 1784. године. Под вођством Петра I (1782-1830) Црна Гора се коначно и потпуно еманциповала од сваке ингеренције турске власти, афирмишући и пуну самосталност унутрашњег развоја. Ријетко уман стрпљив и упоран, Петар I је успио да себи брзо обезбиди руководеће мјесто у политичком животу Црне Горе. Ослањао се на Општи црногорски збор, односно скупштину главара, неуморно је путовао по Црној Гори, мудро и снажном ријечју мирио завађене куће, братства и племена. У ослободилачкој борби ослањао се и на Аустрију и на Русију, али се ни за кога није везивао. Складно самосталности у спољној политици, Петар I се у унутрашњој политици досљедно држао опредјељења да се племенске међусобице могу надвладати само властитим снагама, ауторитетом власти која би се темељила на писаном закону.

На сваки начин, позитивне тековине ослободилачке борбе против Турака, путем оног "четовања на крајину", далеко су надмашивале негативне билансе међуплеменских сукоба. Владике Петровићи-Његоши усмјеравали су четовања ка циљу коначног ослобођења од власти Турака. Чете су крвариле, догониле плијен у стоци, дио плијена продавали у Приморју, удјелјивали сиротињи, уопште тако се живјело. Али чете Црногораца, Брђана и Херцеговаца чистиле су све пред собом, захватале планине и испаше, па и зиратне земље, и на њима се насељавали, а Турци су сагјеривани у градове и касабe са све мање земље околу. На тај

начин комуникације између племена Црне Горе, Брда и Херцеговине постајале су лакше и проходније, а у истој мјери сусједним Турцима се отежавају комуникације између Подгорице, Никшића, Колашина. До краја XVIII вијека увелико се постигла једна геополитичка матрица која је просто наметала увођење чвршћих органа јавне власти у Црној Гори. Истина, нијесу престајали ни међуплеменски сукоби, али како су племена већ била уобличила своје земљишне атаре, њихове међусобице углавном су се сводиле на спорове око самих граничних племенских међа.

Тековине ослободилачке борбе стечене до краја XVIII вијека угрожавао је скадарски Махмут-паша Бушатлија. Користећи се ипак неслогом међу Црногорцима, а у одсуству владике Петра I који је био у Русији, Махмут-паша је 1785. године напао Црну Гору, продро на Цетиње и спалио манастир. Ипак се морао одмах повући из Црне Горе, а на путу ка Скадру сатро је и Паштровиће, иако су били млетачки поданици.

Поход Махмут-паше показао је да се успјех против Турака не може постићи ако се не превлада унутрашња племенска подвојеност, а прије свега да је неопходно јединство Црногораца и Брђана. Већ у рату Русије и Аустрије против Турске (1788-1791) Црногорци и Брђани јединствено се ангажују у многим акцијама против сусједних Турака. У очекивању новог напада Махмут-паше, Петар I је сазвао скупштину главара на Цетињу, на којој је изгласана одлука (20. VI 1796), о међусобном помагању Црногораца и Брђана у борби против Турака. Убрзо потом скупштина главара, са Петром I на челу, донијела је законски акт "Стегу", у коме је још више дошла до изражаја мисао о неопходности јединства Црне Горе и Брда.

Спремно су Црногорци и Брђани дочекали нови напад Махмуд-паше Бушатлије. У двјема биткама, на Мартинићима у јулу и на Крусима почетком октобра 1796. године, показали су се резултати рада владике Петра I на уједињавању црногорских и брдских племена: оба пута Турци су страховито потучени, па је и сами Махмуд-паша у боју на Крусима погинуо. Јединство Црногораца и Брђана у тим бојевима показаће се као судбоносно за независност Црне Горе. Петар I се показао и као велики војсковођа.

На перспективи историје, побједи на Мартинићима и Крусима дошле су као резултат успона оне ослободилачке борбе коју је започео владика Данило "истрагом потурчењака", па и оног конзистентног и све интензивнијег "четовања на крајину", да би се све то потврдило на Мартинићима и Крусима.

И спољни фактори, нарочито пад Венеције (1797) и долазак Аустрије у Боку и приморје, убрзали су одлуку Петра I са главарима да организује прве органе државне власти у земљи. Већ 1798. установљава се Правитељство суда црногорског и брдског, а донијет је и Законик општи црногорски и брдски. Значило је то побједу митрополитске струје, односно концепције Петра I о организовању слободне и независне државе Црне Горе и Брда. Истина, за владике Петра I државна власт у Црној Гори биће нестабилна, али се од тога више није могло одступити.

За владавине Петра II (1830-1851) даље се изграђује механизам и

учвршћује ауторитет државне власти у Црној Гори. Установљен је Сенат, као и извршни органи Гвардија и Перјаници. Процес изградње државне власти започет од владавине Петра I трајао је око 80 година. Настајући из окриља Црногорско-приморске митрополије Српске православне цркве, а под крепким вођством снажних личности из куће Петровића-Његоша, Црна Гора је израсла као својеврсна секуларна држава. Петар II, иако још у свештеном орнату, фактички је био апсолутни монарх. У условима заосталости и крајњег сиромаштва, у нужди "борбе непрестане" са сусједним Турцима, држава Црна Гора је, према нашем виђењу, настала путем једног природног саживљавања и прилагођавања органа јавне власти са племенском друштвеном структуром. Црном Гором нијесу владали свештеници, и натплеменска односно државна власт црногорских митрополита по својој природи била је секуларна, а никако теократска. На свај начин Црна Гора је била племенска држава. На локалном нивоу, племенски главари у процесу стварања државе постају државни главари, као племенски капетани итд. А као ни раније, ни у вријеме оформљене државне власти нико се из једнога племена није могао наметнути као главар у другоме племену. Централна власт по природи ствари била је натплеменска. Код тога, у тијелима као што су Прователство суда црногорског и брдског Петра I или Сенат Петра II, чланови су били људи из истакнутих главарских породица у племенима и братствима, дакле израсли из самих племена. Само су Петровићи-Његоши, окриљени духовним ауторитетом митрополита, као и надплеменски вође те као владари, били изнад племенске структуре, изнад могуће међуплеменске конкуренције.

Да државна власт каква је настала у Црној Гори није била теократска него секуларна, то се на један начин показује из самог стања цркве и црквености какво је наслиједио Петар II. У условима таквог сиромаштва и заосталости, а у нужди да се све снаге и средства, укључујући страну помоћ (Русија), ангажују на правцу ослободилачке борбе, односно установљена органа државне власти, сама црква остала је готово посве занемарена и запуштена. Још се Петар I, називан још за живота "свети", жалио како од "народних послова" не стиже да се више посвети духовном послу и цркви итд. Црквене прилике какве је затекао Петар II добро илуструју "Закони отачаства" које је 1833. године израдио предсједник црногорског Сената Иван Вукотић. Тамо стоји да је у Црној Гори "православни христијански закон тешко упануо, мало се ко причешћује, исповиједа и врши остале вјерске дужности". Вукотић, који је управо био дошао из Русије, препоручује црногорском свештенству да се не мијеша у свијетовне послове него да се искључиво посвети цркви. О стању на пољу црквеног живота у доба Петра II доста касније писао је црквени историчар П. Ђупић. Према њему, цркве и манастири у Црној Гори су у врло рђавом стању, литургија се обавља тек по који пут у години (Божић, Ускрс), људи се причешћују по једном или два пута у току живота, и то обично без исповиједи, нико се у прописној форми не вјенча, крсти или сахрани, већ у некако непотпуној, искривљеној, по индивидуалној склоности и знању свештеника који односну радњу обавља итд.

Свештенштво није имало никаквог систематског школовања. Обично би младић који се определио за свештенички позив асистирао и помагао у служби при неком манастиру или код неког старијег свештеника, и пошто би, након годину или двије, неопходно приучио, и некако га хиротонисали, прихватио би се самосталног чинодјејствовања.

Петар II Петровић-Његош, од народа обично називан владика Раде, учвршћивао је државу Црну Гору, а као митрополит мало се старао, а мало је и могао, о самој цркви. Међутим, владика Раде је запамћен по једној својеврсној лаицизацији свештенства, а мимо свих канона и прописа православне цркве. Сердар Раде Туров Пламенац свједочи да је владика Петар II једно јутро на литургији запопио 62 а друго 75 попова. Исто тако поступио је 1847. године рукоположивши одједном 72 свештеника. На Петра II дигла се велика повика православних цркава Русије и Аустрије због таквих антиканонских поступака "митроносног, круноносног и маченосног" господара Црне Горе. Црногорски владика узвраћао је да то он не крсти само водом и духом, него поступајући тако даје тим свештеницима у дужност да често крсте "водом или крвљу". На тај начин број свештеника у Црној Гори у доба Петра II јако се увећао, било их је преко 500 а црквених здања око 200 и 11 манастира. Ти свештеници у већини никада се нијесу бавили свештеничким позивом, већ су у наредним ослободилачким ратовима Црне Горе претежно били војнички главари са звањем попа иза главарске титуле односно испред имена.

Код Црногораца, као и осталих Срба, уопште, вјера је углавном имала патријархални карактер; патријархални обичаји који се врше у кругу породице, братства и племена били су битан садржај вјерског живота, без строге хришћанске догматике и црквене дисциплине наметнуте одозго. Уз моралне постулате хришћанства, Црногрцима је православна светосавска вјера била идејно знамење у "борби непрестаној" против завојевача Турака - чија је империјална државна идеја била скроз прожета духом друге, исламске вјере. Ослободилачка борба водила се за "вјеру и отачаство" све до коначног ослобођења српског народа.

*

Насљедник Петра II Данило Петровић-Његош прогласио се за насљедног књаза Црне Горе и Брда. Државна власт већ је била на путу пуног учвршћења, зато је уклоњен сваки привид теократизма и власт од тада функционише у својој свјетовној форми и суштини. Народ и главари прихватили су ову промјену као нормалну, што на свај начин казује да су за њу услови били потпуно сазрели.

Православна митрополија Српске цркве у Црној Гори вратила се такорећи на сопствену њиву. Неће бити случајна чињеница дао ни за владавине књаза Данила ни његова насљедника књаза односно краља Николе ни један члан владајуће куће Петровић-Његоша неће бити постављен за митрополита на Цетињу. Петровић-Његош као евентулни нови митрополит значио би незгодну фикцију насљедника претходног владике, што би га могло подстаћи на претензију за већи политички утицај или удио у власти. Владари Петровићи-Његош нијесу хтјели да власт

било са ким дијеле, и нијесу жељели да у томе смислу буде икаквих илузија. Дубоко је књаз Данило био свјестан, да су они стварни и једини наслѣдници владичанства као свјетовне владарске власти владика из свога дома. Традиција митрополита Петровића-Његоша схваћена је и даље развијана као владарска, као државно династичка, а баш нимало као теократска, каква у бити и није била. Скидањем духовничког орната са врховне власти у Црној Гори, црква је сасвим потиснута из политичке сфере, сведена на своје духовне компетенције и функције.

Ослобођена секуларне власти, Црногорска митрополија од средине XIX вијека постојано се унапређује и сређује у својој црквености. На томе путу била је снажна потпора Русије, морална подршка и материјална помоћ руског Св. Синода, владе и цара. За владавине књазова и краља Николе свештенички кадар се школовао у домаћој богословској школи. Са потпуном изградњом државе Црне Горе, законима се уређивао сталешки, социјални и економски положај њене митрополије и свештенства. Као што је разумљиво, у црквено-духовној сфери Црногорска митрополија имала је пуну самостаност итд.

Што се тиче међуцрквеног положаја, владари Црне Горе нијесу налазили за потребно да се за Црногорску митрополију исходује канонски статус аутокефалне цркве. На перспективи даље ослободилачке борбе Црне Горе и уопште српског народа, Црногорска митрополија у своме историјском и националном бићу тврдо је носила аутокефалност Српске цркве - све до васпостављања редовног стања у Пећкој патријаршији након ослобођења и народног уједињења 1918. године, односно и формалног уједињења Српске православне цркве 1920. године. За уједињење Српске православне цркве битна иницијатива припала је Црногорској митрополији односно њеном посљедњем митрополиту Митрофану Бану.

Novak RAŽNATOVIĆ, Ph.D.

*THE METROPOLITANATE OF MONTENEGRO AND THE LITTORAL AND
THE FOUNDATION OF THE MONTENEGRIN STATE*

The Summary

The Zeta Bishopric with its seat at Prevlaka in Boka Kotorska was founded by St. Save Nemanjić in 1219. It was raised to the status of a Metropolitanate in 1346. During the 15th century, the Metropolitanate was moved to the monasteries along the shores of Lake Skadar, as the Ottomans expanded into Serb lands in the second half of the 14th century and throughout the 15th century, and as Venice conquered the eastern Adriatic littoral, including Prečista Krajinska, Vranjina, Kom, and Obod. Eventually, the Metropolitanate of Zeta moved to Cetinje, where it remained at the Monastery of the Holy Virgin (Sveta Gospodja), founded by Ivan Crnojević, lord of Zeta, in 1484.

During Turkish times (i.e., after 1469), the Metropolitanate of Cetinje (known as the Metropolitanate of Montenegro and the Littoral) played a very important role in the political life and assumed the spiritual leadership of the Montenegrin people. Under the leadership of Metropolitans from the house of Petrović-Njegoš, the clans of Montenegro, the Highlands (Brda), and upper Hercegovina, an intense liberation struggle against the Turks began at the end of the 17th century. Inspired by the Serbian national idea, Metropolitan (Vladika) Peter I Petrović-Njegoš and the clans of Montenegro and the Highlands established the first Montenegrin state organs after victorious battles against the Turks at Martinovići and Kruse in 1796. In the course of the 19th century, a Montenegrin state was slowly constructed. After the consolidation of governmental authority under the aegis of the Metropolitanate of Montenegro and the Littoral, secular state government was finally established in 1852 under the leadership of Prince Danilo Petrović-Njegoš.